

Сирожбек Ҳабибуллаевич СУЛТАНОВ
Ташкент давлат транспорт университети
таъин докторанти

ЖАМИЯТДА ИЖТИМОЙ АДОЛАТНИНГ ШАКЛЛАНИШ ЖАРАЁНЛАРИ ВА ХУСУСИЯТЛАРИ

ПРОЦЕССЫ И ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ В ОБЩЕСТВЕ

PROCESSES AND CHARACTERISTICS OF FORMING SOCIAL JUSTICE IN SOCIETY

Аннотация: Жамиятда ижтимоий адолатнинг мавжудлиги кишиларнинг ўзларини идентификациялашнинг давомийлигига ва улар фаолият кўрсатаётган атрофдаги ижтимоий ва моддий дунёнинг барқарорлигига ишончини кучайтиради. Ижтимоий адолат тамойиллари давлатнинг инновацион ислоҳоти учун консенсус асоси бўлиб хизмат қилади. Замонавий кўп миллатли ва турли маданиятларга эга жамиятнинг барқарор шаклланишини, турли даражадаги маданиятлар, этник ва диний гуруҳлар ва халқлар ўртасида оқилона мулоқот майдонини таъминлайди.

Калит сўзлар: Ижтимоий адолат, жамият, иқтисодий-ижтимоий жараёнлар, фуқаролик жамияти, ижтимоий ҳимоя.

Аннотация: Существование социальной справедливости в обществе является гарантией непрерывности самоидентификации людей и стабильности окружающего их социального и материального мира, в котором они действуют. Принципы социальной справедливости служат консенсусной основой для инновационной реформы государства. Она обеспечивает устойчивое формирование современного многонационального и культурно многообразного общества, пространства рациональной коммуникации культур разных уровней, этноконфессиональных групп и народов.

Ключевые слова: Социальная справедливость, общество, социально-экономические процессы, гражданское общество, социальная защита.

Abstract: The existence of social justice in society strengthens people's confidence in the stability of their

self-identification and the stability of the social and material world in which they operate. The principles of social justice serve as the basis of consensus for innovative government reform. It ensures the sustainable formation of a modern multi-ethnic and multicultural society, a rational space for communication between different levels of cultures, ethnic and religious groups and peoples.

Key words: Social justice, society, socio-economic processes, civil society, social protection.

Тарихий эволюция натижасида адолатнинг бир қатор механизмлари яратилган ва шакллантирилган. Жумладан, инсоният тарихий тараққиётида ижтимоий адолат ижтимоий-сиёсий муносабатларини ташкиллаштирувчи, бошқарувчи ва назорат қилувчи маънавий-ахлоқий, маъмурий-ҳуқуқий механизмларни такомиллаштиришда муҳим аҳамият касб этган. Шу боисдан ҳам ижтимоий адолатни ривожлантиришнинг регулятив асослари бўлган ҳуқуқий қонунлар, ижтимоий-сиёсий институтлар фаолияти ўзига хос маъно-мазмунга эга бўлган. Масалан, ўз даврида ислом фалсафасининг асосчиси ҳисобланган Абу Наср Форобий ижтимоий адолатнинг ўзига хос хусусиятларига тўхталиб шундай ёзади: «Маданий жамият ёки маданий шаҳар (ёки мамлакат) шундай бўладики, шу мамлакатнинг аҳолисидан бўлган ҳар бир одам касб-ҳунарда озод ҳамма тенг бўлади, кишилар ўртасида ижтимоий фарқ бўлмайди, ҳар ким ўзи истаган ёки танлаган касб-ҳунар билан шуғулланади. Одамлар чин маъноси билан озод бўладилар... Аммо баъзи шаҳар (ёки мамлакат)лар бўладики, уларда бутун халқнинг фикри-зикри, ақл-идроки бойлик тўплаш, мол-дунё орттиришга қаратилган бўлади. Улардан чиққан раҳбарлар ҳам раҳбарликни мол дунёни кўпайтиришда деб биладилар. Шунинг учун ҳам улар эрта-кеч мол дунё тўплаш ҳаракатида бўладилар. Бундай раҳбарларнинг қўл остида ишлаган шаҳар халқларида турли бузуқ одатлар, шахвоний нафс, ҳасад, бир-бирларини талаш, душманлик, низо-жанжаллари пайдо бўлади. Ана шундай шаҳар халқларидан ҳислатлари, майллари турлича бўлган авлод туғилади» [1:190-191]. Шу нуқтаи назардан, ижтимоий адолат категориясининг тарихий генезисини, ривожланиш босқичларини фалсафий мазмунини ижтимоий-сиёсий муносабатлар

контекстида таҳлил қилиш муҳим аҳамиятга эга.

Жамиятда ижтимоий адолатнинг мавжудлиги “кишиларнинг ўзларини идентификациялашнинг давомийлиги”га ва улар фаолият кўрсатаётган атрофдаги ижтимоий ва моддий дунёнинг барқарорлигига ишончини кучайтиради. Ижтимоий адолат тамойиллари давлатнинг инновацион ислоҳоти учун консенсус асоси бўлиб хизмат қилади. Замонавий кўп миллатли ва турли маданиятларга эга жамиятнинг барқарор шаклланишини, турли даражадаги маданиятлар, этник ва диний гуруҳлар ва халқлар ўртасида оқилона мулоқот майдонини таъминлайди. Ижтимоий адолат тизими фуқароларга муносиб турмуш шарт-шароитларини яратиш билан бир қаторда жамият бошқарувида умумбашарий тамойиллар устуворлигини таъминлайди. Фақат инсонпарвар ва адолатли жамиятгина ижтимоий заиф ва ҳомийлик остидаги гуруҳларни ҳимоя қилиш, ҳаётдаги қийинчиликларни енгиб ўтиш, фуқароларнинг бирдамлиги ва одамларнинг тўлақонли ҳаётини сақлаб қолиш учун етарли ҳаёт шароитларини таъминлай олади. Шунинг учун ҳам Хусайн Воиз Кошифий ўзининг «Ахлоқи Муҳсиний» асарида инсонларнинг адолатли ҳаёт кечиришга ундаган: «Агар адолат ҳимоя қилинмаса, заиф ва кучсиз одамлар йўқолиб кетади. Модомики, заифлар қирилиб кетар экан, кучлилар ҳам омон қолмайди, чунки кишилар турмуши бир-бири билан ўзаро боғлиқ. Хулласи калом, халқнинг аҳволи адолатсиз яхшиланмайди»[2:68]. Умуман, Воиз Кошифий инсонларни жамият ҳаётини барқарор ривожланиши учун адолат тамойилларига қатъий риоя қилишга чорлаган. Зеро, бугунги кунда ҳам алломанинг ижтимоий адолат ҳақидаги фалсафий, ахлоқий қарашлари катта аҳамият касб этади. Зеро, фаол фуқаролик жамияти ва кучли давлатнинг самарали ўзаро алоқаси одил жамият асосларини мустаҳкамлаш, одамларда ҳуқуқий онгни, фуқаролик ва ватанпарварлик туйғуларини шакллантиришнинг энг муҳим шарти ҳисобланади. Саноат ривожланган мамлакатларда ижтимоий сиёсат кўп тармоқли бўлишига қарамай, барча ҳолларда бу ижтимоий адолат тамойилларини амалга оширишни назарда тутди. Уларни амалга ошириш замонавий кўп маданиятли, самарали

ва ҳамжихатлик жамиятини, цивилизациялар, маданиятлар, миллатлар ва давлатлар ўртасида тенглаштирилган ўзаро мулоқот майдонини яратишга ёрдам беради.

Ижтимоий адолат ижтимоий барқарорлик ва инновацион ривожланишни таъминлайди. Бундан ташқари, айрим минтақаларда улар этник-маданий ва конфессионал хусусиятларига кўра фарқ қилади. Ижтимоий адолатнинг ривожланиши илмий, иқтисодий ва маданий тараққиётга, хусусий мулк институтларини ва фуқаролик жамиятини мустаҳкамлашга ва иқтисодиётнинг бозор ислоҳотларини янада ривожлантиришга ёрдам беради. Бундай вазибалар ижтимоий адолат тамойилларини мунтазам равишда ижтимоий-фалсафий жиҳатдан ўрганишга бўлган эҳтиёжни оширади. Шунингдек, одил судловнинг функциялари ва омилларини, одил судлов масалаларининг жамоат онгида акс этишининг ўзига хос хусусиятларини, минтақавий жамиятнинг шаклланиши ва ривожланишидаги ижтимоий адолатнинг ўрни ва аҳамиятини назарий жиҳатдан англашга катта ёрдам беради. Шу боисдан ҳам улуғ бобокалонимиз Амир Темур ўз «Тузуқларида»: “...Ҳар мамлакатнинг яхши кишиларига мен ҳам яхшилик қилдим, нафси ёмонлар, бузуқлар ва ахлоқсиз одамларни мамлакатимдан қувиб чиқардим. ...Улуғларини ва шараф - эътиборли кишиларни ҳурматлаб, мартабаларини оширдим. Ҳар мамлакатда адолат эшигини очдим, зулму ситам йўлини тўсдим” [3:118] деб таъкидлайди.

Замонавий ижтимоий-фалсафий фанлар тизимидаги асосий муаммо жамиятда ижтимоий адолатни қўлга киритиш одатда давлатда мавжуд бўлган маданий ва тарихий шарт-шароитларнинг муҳим натижаси сифатида қаралади, аммо қисман адолат давлат раҳбарлари томонидан қабул қилинган ғоявий-мафкуравий танловлар ва уларнинг ижтимоий-сиёсий қарорлари натижаси ҳисобланади. Шу боисдан ҳам Мунис Хоразмий бу ҳақида шундай ёзган эди: «адолат тантана қилган мамлакатлардагина ҳукмдор билан халқ ўртасида ишонч, ҳурмат, келишувчилик бўлиши мумкин» [4:33].

Ижтимоий адолат - бу жамиятдаги иқтисодий ва ижтимоий неъматларни яратиш, тўплаш ва тақсимлаш хусусияти, шунингдек фуқаролик жамияти, одамлар, бизнес ва давлат

идоралари ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг ўзига хос хусусиятлари тўғрисида, кундалик онгда мавжуд бўлган инсонларнинг давлат тизими ривожланишининг тарихий ва маданий хусусиятлари билан белгиладиган қадрият ва ғоялар тизимидир. «Ўзбек тилининг изоҳли луғати»[5:632] номли китобида «адл – адолат, одиллик, ҳаққонийлик, тўғрилиқдир. Адл турмоқ, ҳақиқат томонида турмоқ, ҳаққоний бўлмоқ, ҳаққоний иш тутмоқ демакдир, деб изоҳланган. Адолатсиз, ҳаққониятсизлик билан иш тутувчи, адолатни поймол этувчи, адолатдан йироқ, адолатсиз одам»[6:632] деб ёзилган. Дарҳақиқат, адолат ўзига хос нормалар ва қонунлар шаклида ижтимоий аҳамият касб этади.

Ижтимоий адолат жамиятда беқарор иқтисодий, маданий ва сиёсий муносабатларни барқарорлаштиради, барча ижтимоий субъектларни, уларнинг индивидуал фарқларига қарамай, етарли даражада тенг улушларни ёки давлат органлари томонидан тақдим этиладиган иқтисодий қайта тақсимотларда мужассамланган индивидуал равишда тақсимланадиган имтиёзларни, шунингдек давлат мафкурасини, маданий таъминотини таъминлайди. Чунки «Адолат шахс ва ижтимоий гуруҳлар имконияти ва талаблари, ҳуқуқлари ва фаровонлигининг меъёрини, турли синфлар ва ижтимоий гуруҳларнинг ижтимоий – иқтисодий, сиёсий, маънавий - маданий воқеаларга муносабатни ҳаракатерловчи ижтимоий онг тушунчаси» [7:15] да ўз ифодасини топади.

Ижтимоий адолатнинг муҳим асослари унинг субъектив, кундалик ва мураккаб табиатида намоён бўлади. Бу жараёнда субъективлик ижтимоий ҳимояланмаган гуруҳлар ва шахсларнинг миллий бойликни тақсимлашда ўз улушини олиш ёки қўпайтириш учун фаол чоралар қўриш зарурати билан боғлиқ. Ижтимоий адолатнинг мураккаблиги унинг жамият барқарорлигини таъминлашдаги нақадар муҳимлиги билан алоҳида ажралиб туради. Балки жамиятнинг иқтисодий, сиёсий, маънавий ва маданий соҳалари ривожига тизимли таъсир кўрсатиши билан ҳам характерланади. Ижтимоий адолат барча ижтимоий қатламларнинг, шу жумладан васийлар ва маргинал гуруҳларнинг асосий манфаатлари ва кундалик эҳтиёжларини қондиришга асосланади. Инсон ҳуқуқлари

Умумжаҳон Декларациясида: «Ҳар бир инсон ўз ҳуқуқ ва бурчларини белгилаш ва унга қўйилган жиноий айбнинг қанчалик даражада асосли эканлигини аниқлаши учун тўлиқ тенглик асосида унинг иши ошқора ва адолат талабларига риоя қилинган ҳолда мустақил ва холис суд томонидан кўриб чиқилиши ҳуқуқига эга» [8:185] деб таъкидланган.

Жамиятда ижтимоий адолатнинг мавжудлиги мавжуд ижтимоий-иқтисодий, сиёсий зиддиятларнинг кескинлигини ва бойлар билан камбағаллар ўртасидаги, барча асосий сиёсий ва иқтисодий гуруҳлар ўртасидаги бўшлиқларининг моҳиятини юмшатади. Ижтимоий адолат фуқароликни ғоявий жиҳатдан мустақамлашга, замонавий ижтимоий тизим доирасида давлат органлари, бизнес ва фуқаролик ташкилотлари ўртасидаги муносабатларда маънавий-ахлоқий асосларни ривожлантиришга ёрдам беради. Ўз даврида Амир Темурнинг «Темур тузуклари» асарида адолатли меҳнат қилиш ва меҳнатга ҳақ тўлаш масалалари ҳам атрофлича ёритилган: «Саййидлар, уламо, машойих, фузаро, акобир ва ашрофларни азиз тутсинлар. Кадхудолар, калонтарлар, деҳқонлар ва экин майдонларига ишлов берувчиларни кўнглини хушнуд этиб, ўзларига қаратсинлар. Раиятни умид ва қўрқинч орасида сақласинлар. Гуноҳлари ва қилмишларига яраша жарима солсинлар. Менга бўйсунган мамлакатларнинг саййидлари, олимлари, шайхлари, фозил кишилари, дарвишлари, хилватда ўлтирувчини суюрғол, вазифа ва маош (нафақа) билан сийласинлар. Фақиру мискин, бирон касб қилишга ожиз шол-кўрларга нафақа белгиласинлар. Мударрислар ва шайхларига бирон вазифа берсинлар» [9:97].

Ижтимоий адолат ижтимоий тараққиётнинг маданий контекстига ва, аввало, жамиятда ҳуқуқий маданиятни ривожланганлик даражасига боғлиқ бўлиб, унинг асосини шаффофлик, муроса қилишга тайёрлик, шериклик ва инсоннинг ижтимоий ва иқтисодий ҳуқуқларини ҳурмат қилиш ташкил этади. Бу давлат идораларига бизнес ва фуқаролик ташкилотлари билан биргаликда йирик иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий масалалар бўйича мувофиқлаштирилган қарорларни ишлаб чиқишга кенг имкон беради. Ижтимоий адолат туб тарихий ўзгаришлар даврида асосий сиёсий, этник ва ижтимоий гуруҳлар ўртасидаги

кескин зиддиятларни келишув асосида ҳал қилиш натижасида шаклланади. Фуқароларнинг жамиятни адолатли ёки адолатсиз деб қабул қилиши онгли давлат қурилиши ва миллий мафкуранинг тан олинисига боғлиқ. “Миллий ғоя бўлса, мақсад ойдинлашади. Эзгу мақсадлар эса, ҳар бир кишини сафарбарликка даъват этади, жамиятни янада бирлаштиради. Ўз миллий ғояси, миллий мафкурасига эга бўлган давлат мустаҳкам, қудратли ва обод бўлади” [10:473].

Мафкура ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ва маданий ташаббусларни амалга оширувчи давлат томонидан ҳам, нодавлат субъектлар ва маҳаллий жамоалар томонидан ҳам асосий ижтимоий муаммоларни самарали мақсадли ҳал этиш учун маънавий-ахлоқий асосларни ишлаб чиқишга хизмат қилади. «Миллий истиқлол мафкураси халқимизнинг азалий анъаналарига, удумларига, тилига, дилига, руҳиятига асосланиб, келажакка ишонч, меҳроқибат, инсоф, сабр-тоқат, адолат, маърифат туйғуларини онгимизга синдириш» [11:203] имкониятларини шакллантиради. Зеро, мафкуранинг умумий объекти инсон ва унинг онгли, ақлли, идрокли хатти-ҳаракатлари, юриш-туришлари, яшаш тарзи, муомаласи, ахлоқ-одоби, урф-одатлари бўлиб, улар маълум маънодаги тушунчаларда ўз аксини топади. Бундай ижтимоий-ақлий, руҳий жараён, ўз навбатида, ҳар шахснинг индивиднинг миллати, ирки, насаби, дини, эътиқодига қарамадан инсон сифатида эъзозлаш адолатли ижтимоий тузумнинг бош мезони ҳисобланади. Бундай адолатли ижтимоий ҳаёт фақатгина бир миллат ёки халққа мансуб бўлмасдан, балки жаҳон халқлари учун яратилган озод, эркин шарт-шароит ҳисобланади. Бу эса, ўз навбатида, фуқаролик жамиятини барпо этиш жараёнида миллий менталитетни умуминсоний қадриятлар билан узвий диалектик боғлиқ ҳолда олиб қараш лозимлигини ҳаёт тақозо этмоқда.

Замонавий жамиятда ижтимоий адолатни мустаҳкамлаш учун юқори даражадаги коррупцияни енгиб ўтиш керак бўлади. Бу эса глобал пандемия шароитида самарали иқтисодий рақобат ва ижтимоий-иқтисодий модернизацияни таъминлайди. Давлат томонидан коррупцияга қарши кураш чоралари мулк ҳуқуқи ва шартномавий мажбуриятларни қонунчиликда мустаҳкамлаш, мулкдорлар,

акциядорлар ва менежерларнинг функционал ролларини аниқ қонунчиликда тақсимлаш, ахборот шаффофлигини ошириш, ғоявий ва маънавий ва ахлоқий барқарорликни, шунингдек, жамиятдаги иқтисодий тизимининг инвестиция жозибдорлигини ўз ичига олади. Ижтимоий-сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий соҳалардаги модернизация жараёнлари натижасида юзага келадиган минтақавий зиддиятларни ҳал қилиш адолатли жамият қурмасдан туриб амалга ошмайди, бу ўзаро муроасага келишиш, бағрикенглик, шериклик ва келишув асосида барча минтақавий субъектлар томонидан мувофиқлаштирилган ва конструктив жамоат ҳаракатларига боғлиқдир. Шунинг учун ҳам адолатли, инсонпарвар жамиятни барпо этиш жараёнида фуқароларни умуммиллий ва умуминсоний қадриятларни эъзозлаш руҳида тарбиялаб вояга етказиш энг долзарб вазибаларидан бири бўлиб ҳисобланади. Бу – кишилиқ жамияти тараққиётининг объектив қонуниятларидан келиб чиқадиган ҳақиқатдир.

Минтақавий даражадаги тенглик танқислигини бошқарув тизимлари фаолияти сифатини ошириш, ижтимоий-иқтисодий қўллаб-қувватлаш, шунингдек, ишлаб чиқариш тармоқларининг иқтисодий самарадорлигини ошириш орқали бартараф этиш керак. Ижтимоий адолат нафақат индивидуал конфессия ёки этник гуруҳлар даражасида, балки барча субъектлар даражасида ҳам одамларни ижтимоий ҳимоя қилиш даражасини ошириш, шунингдек, ижтимоий онгда мавжуд бўлган ижтимоий адолат тўғрисидаги маънавий-ахлоқий ғояларни ривожлантириш орқали янада мустаҳкамланади.

Хуллас, ҳозирги даврда мамлакат миқёсида ижтимоий-иқтисодий ва ижтимоий-сиёсий ислохотларни олиб бориш ва улар асосида ривожланган фуқаролик жамияти ва қонун устуворлиги шаклидаги барқарор институтларнинг шаклланиши ижтимоий адолат тамойилларини ишлаб чиқиш ва уни самарали амалга ошириш зарурати билан бевосита боғлиқдир. Ижтимоий адолат ижтимоий барқарорликни ва жамиятнинг инновацион ривожланишини таъминлайди. Шу билан бирга, ижтимоий адолат қандай қилиб барча ижтимоий субъектларни тенглаштиришга эмас балки одамларга тегишли бўлган даромад ва мулк ўртасидаги иқтисодий фарқларни уларнинг

қобилияти, индивидуал ҳаракатлари ва касбий натижалари билан қандай боғлашда муҳим аҳамият касб этади. Шу маънода, ижтимоий адолат кишиларнинг маънавият ва ахлоқ меъёрларига мос келадиган жамиятдаги баъзи умумий қабул қилинган тамойилларни баҳолаш ва улардан фойдаланиш асосида ўзларига муносиб бўлган нарсаларни олишларини англатади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Абу Наср Форобий «Фозил одамлар шаҳри»-Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти. 1993, 190-191 бетлар.
2. Кошифий Ҳ. «Ахлоқи Мухсиний». Беруний номидаги Шарқшунослик институти, кўлёмалар фонди, инд. 3020 (форс тилида) «Адолат» боби
3. Темур тузуклари. Форсчадан Соғуний А. ва Караматов Ҳ.тарж.-Т.: Гафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1996. Б.118.
4. Тошқулов Ж. Ўзбекистон халқлари сиёсий-ҳуқуқий фикрлари тарихидан. – Т.: Ўзбекистон, 1996, Б.33.
5. Ўзбек тилининг изоҳли лугати, 2 томлик, Ж. I, Маъруфов таҳрири остида З.М., М.: “Рус тили” нашриёти. 1981, Б.632.
6. Ўзбек тилининг изоҳли лугати, 2 томлик, Ж. I, Маъруфов таҳрири остида З.М., М.: “Рус тили” нашриёти. 1981, Б.632.
7. Фалсафа: Қомусий лугат. Т.: «Шарқ» нашриёт матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти, 2004. Б.15.
8. 8. Инсон ҳуқуқлари. Тошкент, Ўзбекистон, 1997. –185-б.
9. Темур тузуклари. Форсчадан Алихон Соғуний ва Ҳабибулло Кароматов таржимаси. ЎзФА мухбир аъзоси, тарих фанлари доктори, профессор Б.Аҳмедов таҳрири остида. Тошкент, Гафур Ғулом нашриёт-матбаа бирлашмаси. 1991. –97-б.
10. Каримов И.А. Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт - пировард мақсадимиз.- Т.: Ўзбекистон, 2000. Ж. 8. Б. 473.
11. Каримов И.А. Ўзбекистон: Миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура-Т.: Ўзбекистон Ж. 1. 1996. Б. 203.